

TEFSİR ANA BİLİM DALI LİSANSÜSTÜ SEMİNER ve TEZLERİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR ve YAZIM İLKELERİ ÜZERİNE

Fethi Ahmet POLAT*

1. YAZININ KALEME ALINIŞ SEBEBİ

Akademik çalışmaların en önemli aşamalarından olan Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları, yazın hayatına başlayan genç araştırmacıların ilk ciddi sınavları mesabesinde. Bu aşamalarda rehberlik son derece önemlidir. Vaktinde muttali olunamayan konular, araştırmacıların yetersiz müktesebatıyla bu dünyaya girmesine sebep olmakta, bu durum da gerek ilmi çalışmaların kalitesi, gerekse topluma faydası noktasında istenen düzeyin bir türlü yakalanamamasına sebep olmaktadır. Ashında bu sıkıntıların aşılmasına matuf olarak İlahiyat Fakültelerinde bir ders de okutulmaktadır. Ancak nedendir bilinmez, Araştırma Teknikleri derslerinden geçilmesine rağmen, maalesef lisansüstü çalışmalarda bu konularla ilgili olarak beklenen verim alınmamaktadır. Kanaatimizce bu durumun çeşitli sebepleri olabilir.

Öncelikle mezkur derslerin İlahiyat öğrencileri tarafından gereken ciddiyetle ele alınmadığı söylenebilir. Genelde pratik ve yakın zamanda faydasını göreceklere düşündükleri derslere daha fazla dikkat gösteren talebeler, anlaşıldığı kadarıyla bu derse yeterli ilgiyi göstermemektedirler.

Bir başka sebep, söz konusu derslerin, yalnızca teorik boyutta kalması -elbet ki ders saatlerinin bunda etkisi yadsınamaz- pratik çalışmalarla okunan konuların sağlamlasının yapılamamasıdır. Kuşkusuz insan bir konuyu yalnızca okurken değil, aynı zamanda okuturken de öğrenir. Hatta okuttuğu dersin materyallerini hazırlarken, hazırlanan materyalleri talebeye sunarken ve nihayet bu sunumları yayın dünyasına açarken birçok hatasının farkına varan araştırmacılar, çalışmalarının basımından sonra da gelen eleştiriler doğrultusunda eserlerine yeniden çeki-düzen verirler. Talebelerin bu aşamaların hiç birinden geçmemesi, bu derslerden gerekli faydaların sağlanmasına da mani olmaktadır.

Kanaatimizce bu derslerin istenen başarıyı yakalayamamasının bir diğer nedeni, okutulan derslerdeki muhtevanın ya İlahiyat alanıyla çok da ilgili olmaması, ya

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ahmetfethi@yahoo.com

da talebelerin ilgi sahasına giren derslerden yeterli örneklemelerin yapılmamasıdır. Bu da derse olan ilgiyi azaltmaktadır. Daha birçok sebebin zikredilmesi mümkündür, ancak yazının amacı bir Araştırma Teknikleri kritiği yapmak olmadığından, sadece önemli gördüğümüz bu hususları zikretmekle yetiniyoruz.

Tefsir Ana Bilim Dalında yapmış olduğumuz derslerde, bitirme tezleri, seminer ve tez çalışmalarında aynı sıkıntıları yaşamış olduğumuzdan, en azından kendi bölümümüzde kullanılabilir bir kılavuz hazırlamanın uygun olacağı düşüncesiyle bu çalışmaya başladık. Bilindiği gibi akademik çalışmaların yöntem, çalışma tekniği ve yazım kurallarında bir birlik bulunmamakta, çoğu zaman farklı yaklaşımlar sebebiyle çeşitli tartışmalar yaşanmaktadır. Bu kargaşanın giderilmesi ve bölüm içerisinde ana hatlarıyla çalışma teknikleri ve yazım kurallarında birlikteliğin sağlanmasına makalemizin katkıda bulunacağını ümit ediyoruz.

Araştırma notu olarak hazırladığımız bu yazının temel iki mütevazı hedefinden ilki, bu tür çalışmaların diğer dallarda da yapılmasına ve bu sayede en azından Temel İslam bilimlerinde ortak bir tutumun belirlenmesine bir basamak teşkil etmek; ikincisi ise söz konusu çalışmaların ileriki bir aşamaya geçerek her branşla ilgili araştırma yöntemleri derslerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Örneğin Tefsir Ana Bilim Dalında yapılan bir akademik araştırmada hangi alanların bakir olduğu, yapılan çalışmalara paralel olarak mutlaka bakılması gereken kaynaklar, ilgili kaynakların yöntemleri, kaynaklardan istifade yolları, modern çalışma teknikleri ya da araştırma merkezleri gibi konularda genç araştırmacıları bilgilendirmek, bu çalışmanın nihai adımı olacaktır. Bu sebeple ilgili konularda hazırlanacak ders notlarına dayanılarak “*Tefsir Araştırmalarında Yöntem*” başlığında bir dersin, mutlaka Yüksek Lisans döneminin ilk yıllarında okutulması gerektiğini düşünüyoruz. Yazımız muhtelif araştırma tekniği kitaplarından (Zeki Arslantürk tarafından kaleme alınan Araştırma Metod ve Teknikleri kitabı gibi), Üniversite sitelerinde yer alan çeşitli kılavuzlardan (Selçuk, Çukurova, Uludağ ve Ege Üniversitelerinin web siteleri gibi) ve özellikle kişisel tecrübelerden hareketle kaleme alınmıştır. Bu sebeple, tüm branşların eleştirisine ve katkısına açıktır. Eleştiri ve katkıların e-mail adresimize gönderilmesi ya da bir başka şekilde şahsımızla, kamuoyu ile paylaşılması durumunda, bu bilgiler müşterek bir metnin hazırlanmasını temin etmiş olacaktır.

2. ARAŞTIRMA YAPARKEN TAKİP EDİLEN AŞAMALAR

Araştırma yaparken dikkat edilmesi gereken hususlar, kısaca şu ana konulardan oluşmaktadır.

2.1. HAZIRLIK AŞAMASI

- 2.1.1. Konu seçimi.
- 2.1.2. Yakın kaynakların okunması.
- 2.1.3. Uzmanlarla istişare.
- 2.1.4. Konuyu mümkün olan en dar çerçeve içerisinde sınırlandırma.
- 2.1.5. Araştırma metot ve tekniklerini tespit etme.
- 2.1.6. Geçici plan hazırlama.
- 2.1.7. Kaynakları tespit etme.

2.2. MALZEME TOPLAMA AŞAMASI

- 2.2.1. Tespit edilen kaynakları detaylı ya da tarama yollu okuma ve not alma.
- 2.2.2. Pratik veçhesi olan konularda gözlem ve deneyde bulunma.

2.2.3. Bilgileri bir araya getirerek aynı konu başlıklarını bir zarfta toplama.

2.2.4. Aynı konu fişlerini mukayeseli olarak okuma ve değerlendirme. (Analiz)

2.2.5. Ulaşılan neticeler doğrultusunda yeni bir form ya da bilgi içeriği şeklinde fişleri ya da bilgileri bütünleştirme. (Sentez)

2.2.6. Daha üst genellemelerde bulunarak araştırma konusu hakkında umumi bir neticeye varma ve bu neticeleri delilleriyle birlikte yazma.

Şüphesiz 1 ve 2. kısımda yer alan her bir konu başlığı hakkında çeşitli önerilerde bulunulabilir; ancak yazının hacmi ve maksadı düşünüldüğünde bunun şu an için uygun olmadığı açıktır. Mamafih şu hususa işaret etmeden de geçemeyeceğiz: Kanaatimizce Tefsir Ana bilim Dalı bünyesinde yapılan tezler, bu tezlerde takip edilen yöntemler, yazım kuralları, kaynaklar, ulaşılan neticeler vs üzerinde Türkiye’de ilgili akademisyenlerin güncel olarak takip edebilecekleri ve kişisel katkıda bulunabilecekleri bir web sitesinin kurulması, birçok amaca aynı anda hizmet edebilir. Örneğin benzer konuların çalışılmasının önüne geçilebilir; dünyada sahamızla ilgili çalışmaların takibi kolaylaşır; farklı yöntemler, değişik kaynaklar ve araştırmalardan elde edilen neticeler paylaşıldıkça geniş çaplı, kolektif bir Tefsir çalışması yapılmış olacak; bu da hem yurt içinde sahanın güçlü bir konuma gelmesini sağlayacak, hem de yurt dışında kendisine ma’kes bulacaktır.

2.3. YAZMA AŞAMASI

Bu aşamada müsvedde kullanılarak çalışma yazılacağı gibi, doğrudan bilgisayar ortamına da kayıt yapılabilir. Müsvedde kullanılması durumunda, dosya kağıdının sol tarafında 5 cm genişliğinde bir boşluk bırakılarak yazılmasının önemi vardır. Çünkü daha sonra araya girmesi muhtemel konular bu kısımlara ilave edilebilir. Müsvedde kullanırken her sayfa mutlaka numaralandırılmalıdır. Ayrıca müsvedde formlarında dipnotlar, karışıklığa mahal verilmemesi için, her sayfada ayrı ayrı yeniden numara ile gösterilmelidir. (1, 2, 3, ... şeklinde) Bilgisayar ortamında yazılan fişler ya da dosyalar, artan sayfa sayısına paralel olarak çeşitli zorlukları beraberinde getirmekte ve daha sonra toparlanması oldukça zor bilgiler yığınına dönüşmektedir. Bu sebeple klasik yöntem tarafımızdan daha uygun görülmektedir. Bununla birlikte bilgisayar ortamında çalışan araştırmacıların iki hususa dikkat etmeleri yerinde olur: Yazılan atıf ya da bilgi fişleri, şahsa özel fiş programları içerisinde detaylı olarak yazılabileceği gibi, Word ortamında yazılan fişler daha sonra yazıcıdan alınarak bölüm bölüm kesilmek suretiyle organize edilebilir. Buna zaman ya da imkan yoksa, yahut kağıt israfından vs çekiniyorsa, o zaman bilgisayara kaydettiğimiz fişlerin mutlaka çok detaylı başlıklar halinde, en ince ayrıntılar dahi dikkate alınarak tasnif edilmesi gereklidir. Böyle olduğu zaman, son aşamada fişlerin tasnif edilmesi daha kolay olacak, paragraflar, başlıklar ve bölümler arasında uyumsuzluk görülmeyecektir. Tezin ifade ve muhteva açısından insicamlı olmasında bu tedbir hayati önem taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN KISIMLARI

3.1. BAŞLIK

Seminer ya da tez çalışmalarının başlığı, muhtevayı tam olarak ifade edecek bir kapsamda olmalıdır. Ancak bu, başlığın gereğinden fazla uzun olması anlamına da gelmemelidir. Efradını cami, ağyarını mani bir başlık, bazen çalışmanın bitiminde ortaya çıkabilir. Mutlaka uzun bir başlık kullanılacaksa, ana mesaj büyük puntolarla, alt başlık parantez içinde küçük puntolarla yazılmalıdır. Bu sebeple başlık seçiminde, çalışmanın ilk defa alındığı dönem ya da daha sonraki dönemler-

de, bölüm hocaları ile istişareye önem verilmelidir. Başlıklarda yüzeysel genişliği ihata eden ifadeler değil, derinlik boyutunu yakalayan ifadeler seçilmeli; konu seçiminde alan daraltılmalıdır.

3.2. ÖNSÖZ

Bu kısım, tezlerin giriş ya da sonuç kısımlarında söylenenlerle karıştırılmamalıdır. Önsözde, çalışma esnasında yardımına başvurulmuş kimselere bir teşekkür mahiyetindedir. Burada çok kısa olarak konu takdim edilir; konunun nasıl ve niçin seçildiği yine çok kısa olarak bir ya da iki paragrafta izah edilir. Çalışmada ele alınan bölümler başlıklar halinde zikredilerek çalışma hakkında okuyucuya genel bir tasavvur verilir ve ardından emeği geçenlere teşekkür edilerek sağ tarafa çalışmayı yapanın adı ve çalışmanın nerede hangi tarihte yazıldığı kaydedilir.

3.3. İÇİNDEKİLER

Bu kısım, tezde yer alan bütün ana ve alt başlıkları, sayfa numaraları ile birlikte vermelidir. Bu kısımda dikkat çekici, muhtasar-müfid başlıklar kullanılmasına dikkat edilmelidir.

3.4. KISALTMALAR

İlmi çalışmalarda mümkün olduğu kadar az sözle meramını ifade etmek esas olsa da, kapalılığa yol vermemek açısından çok fazla kısaltma yapılmaması daha uygundur. Bu sebeple kısaltmada bulunulacak ifadeler, genel olarak kullanılan ve birçok kimse tarafından bilinen kısaltmalar olmalıdır. Kişisel bir tarz benimsenmemelidir. Bu bölümde, çalışmada kullanılan kısaltmaların tamamı bir liste halinde yazılmalıdır. Kısaltmalar konusunda esas alınmasının uygun olduğunu düşündüğümüz kaynak, DİA tarafından neşredilen İslam ansiklopedisinin herhangi bir cildinin ön kısmında yer alan kısaltmalar listesidir.

3.5. GİRİŞ

Bu kısımda öncelikle araştırmaya konu olan mesele ele alınarak konunun seçimi detaylı bir şekilde anlatılır.

Araştırmada temel teorilerin neler olduğu zikredilir.

Araştırmada takip edilen yöntem, kullanılan araç, gereçlerden vs bahsedilir. Konu ile ilgili başka çalışmalar varsa onlara işarette bulunulur ve bu araştırmanın, hangi açılardan farklı olduğu ortaya konur. Bu kısımda en çok müracaat edilen kaynaklar hakkında kısaca malumat da verilebilir.

Çalışmanın sınırları ve hedefi mutlaka belirtilir ve tezde bu sınırlara azami riayet edildiğine dikkat çekilir.

3.6. BÖLÜMLER

Tezlerin kaç ana bölümden oluşacağı tamamen kişisel tercihlere ve konunun kendi ihata sahasına bağlıdır. Bölümler ana ve alt bölümlerden oluşurlar. İlk bölümlerde ilgili konuya hazırlık sadedinde olan tarihi bilgiler, konu hakkında mutlaka önceden üzerinde uzlaşılması gereken filolojik malumatlar vs verilmelidir. Araştırmanın temel hipotezleri, tartışma konuları, problemleri burada net bir şekilde ortaya konmalıdır. Bu malumatlar verilirken mutlaka birinci el kaynaklar kullanılmalıdır. Bu kaynaklar içerisinde de kronolojik sıralamaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Kaynaklar, farklı tarihi dönemler ya da farklı mezhebi vs görüşlere ait olmayan kaynakların kullanılmayarak sadece tek bir görüş ya da dönem silsilesi içerisinde verilecek olursa, bu durum araştırmanın objektifliğine hanel getirecektir. Bu sebeple konuya değişik veçhelerden yaklaşan eserlerin, yansız ve aslına sadık bir şekilde dipnotlarda kullanılması, objektif bir araştırma yapıldığının en önemli kanıtı olacaktır. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, çetrefilli bazı konularda

müracaat edilen kaynakların farklı basımlarının dikkate alınmasıdır. Hatta bu noktada en makbul hareket, ilgili kaynakların yazılı nüshalarına müracaat edilmesi olacaktır; çünkü bazı kaynakların yazılı nüshaları ile matbu nüshaları arasında farklılıklar bulunabilmektedir. Hatta bu farklılıklar kimi zaman kasıtlı tahriflerden de kaynaklanmaktadır ki, bu durumda yazılı nüshanın önemi bir kat daha artmaktadır.

İlk bölümün ardından gelen bölümler, bir anlamda gelişme bölümleri mesabesinde. Burada araştırma konusu ile ilgili pratik örnekler, günümüzden misaller, nispeten daha tali unsurlar tartışmaya açılır. Bu örnekler ya da fikirler üzerinde kişisel kanaatlerimizi ifade etmemiz gerektiği gibi, bu konuların başka kaynaklarda işleniş biçimi, tutarlılıkları ya da tutarsızlıkları, temel kaynaklara sadakatleri gibi konuları da bu kısımlarda sorgulamalıyız. Gelişme bölümleri, araştırma konumuzla ilgili en can alıcı fikirleri sunduğumuz ve okuyucunun kritiğine takdim ettiğimiz bölümlerdir. Dolayısıyla bu bölümde irdelemekte olduğumuz konunun sunumu, önceki görüşlerin eleştirisi ve kendi iddialarımızın ispatı sadedinde savunulabilir durumdaki tüm delillerin tekrara düşmeksizin mutlaka verilmesi gerekir.

3.7. SONUÇ

Sonuç bölümünde ise tezde ulaştığımız genel ya da özel kanaati, net ve bize ait olan bir üslup içerisinde sunmalıyız. Sonuç bölümünü uzatmamak gerektiği gibi, önsöz ya da girişte söylenmiş sözleri de tekrarlamamak lazımdır. Sonuç bölümlerini orijinal kılan yön, eğer ilk defa ele alınan bir konu ise ufuk açıcı ve yeni çalışmaları yönlendirici fikirler beyan etmek; daha önce bir şekilde ele alınan konularsa, öncekilerin bir kritiğini yaparak kendi bulgularımızı ve önerilerimizi okuyucunun takdirine sunmaktır. Önceki bölümlerde olduğu gibi bu kısımda da ısrarcı ve iddiacı bir dil kullanılmaz. Akademik üsluba uygun olarak daha esnek ifadelerle kanaatler serdedilir.

3.8. BİBLİYOGRAFYA

Bibliyografya bölümünde müracaat ettiğimiz kaynakları, yazarların soyadı, nisbesi ya da künye adlarına göre alfabetik olarak sıralarız. Bazı çalışmalar ayrıca bir indekse de ihtiyaç hissettirebilir. Bu durumda indeksin bibliyografya kısmından sonra verilmesi uygun olur.

4. TEZ YAZIMINDA TEKNİK KONULAR

4.1. KAĞIT BOYUTLARI VE AĞIRLIĞI

Hazırlanacak tezlerin yazım ve basımında A4 : (210x297 mm.) boyutlarında en az 75 gramajlı beyaz kağıt kullanılacak, ciltlenip kesim yapıldıktan sonra tezlerin son boyutları 204x290 mm. olarak soldan 0.5 cm tıraşlanacaktır.

4.2. SAYFA DÜZENİ

Sayfanın cilde girecek sol kenarından 3.5 cm, diğer üç kenardan 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Sayfa numaraları, dipnotlar dahil, tüm yazılanlar bu sınırlar içinde yazılmalıdır. Tüm yazılanlar marjlar dahilinde ortalanmalıdır. Buna tablo, grafik ve şekiller de dahildir. Satır araları 1.5 ara olacaktır. Bununla ilgili düzenlemeler, word belgesinin dosya menüsünde yer alan page setup (sayfa ayarları) kısmından ve yine word belgesinin format (biçim) menüsündeki paragraf ayarları kısmından yapılacaktır.

Sayfa numaraları ilgili Enstitünün belirttiği kısımda yahut sağ üst köşede yer alacaktır.

4.3. DİZGİ STANDARDI

Tez metinlerinin dizgisinde standart harf 12 punto büyüklüğünde olmalıdır. Açıklamalar ve dipnotlar için 10 punto kullanılabilir. Standart yazım karakteri olarak Times New Roman yazı karakteri tercih edilir.

Koyu harfler, semboller veya italik yazılar; özel vurgular ve yabancı kelimeler için kullanılır. Tezlerin yazımında nokta vurulu yazıcılar değil, lazer veya ink-jet baskılı olanlar tercih edilir.

4.4. ANA VE ALT BAŞLIKLAR

Ana bölüm başlıkları (birinci, ikinci, üçüncü bölümler; içindekiler, kısaltmalar, önsöz, giriş, sonuç, bibliyografya gibi bölümler) büyük harflerle ve yazı alanı ortalanarak yazılacaktır.

Sadece ana bölüm başlıkları, tez içerisinde, ayrı sayfalarda yazılacaktır. İçindekiler, kısaltmalar, önsöz, giriş, sonuç ve bibliyografya başlıklarını yazmak için ayrı sayfaya gerek yoktur. Aynı sayfa içerisinde doğrudan alt başlıkları ya da konuları ile birlikte yazılabilirler.

Ana ve alt başlık arasında 3 satır aralığı boşluk bulundurulacak ve her iki başlığın da altı çizilmeyecektir.

Ana başlık ile ilk paragraf arasında 2,5 satır aralığı, alt bölüm başlığı ile bunun ilk paragrafı arasında 2 satır aralığı boşluk bırakılacaktır. Bu kısımlar da yukarıdaki menüler vasıtasıyla yapılacaktır.

Başlıklarda birinci, ikinci ve üçüncü bölümler; Romen rakamı, büyük harf ve bold (koyu) formatta yazılır. İçindekiler, kısaltmalar, önsöz, giriş, sonuç, bibliyografya bölümleri ise, yine büyük harf ve bold şeklinde yazılır ancak herhangi bir rakam verilmez. Bölümlerin yer aldığı sayfa numaraları, sağ tarafta gösterilir.

Bunların dışındaki bölümler ise normal Türkçe karakterli sayılar ile verilir. Ana başlıklar dışında kalan alt başlıkların yalnızca ilk harfleri büyük yazılır. İçindekiler kısmını yazarken görünüme dikkat edilmeli, aynı sayı değerleri ile numaralanmış başlıklar aynı hizada olmalıdır. Konular detaya indikçe başlık, bir space tuşu ölçüsünde sağa kaydırılmalıdır.

Aşağıda bir örnek olmak üzere, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar (Hanefi, Arkoun ve Ebu Zeyd Örneği)* adıyla hazırlanmış olan doktora tezinin içindekiler kısmını, ihtisarla, sunuyoruz:

ÖNSÖZ	2
İÇİNDEKİLER	4
KISALTMALAR	5
GİRİŞ	6
1. KONUNUN SEÇİLMESİ	8
2. KONU HAKKINDAKİ KAYNAKLAR	10
3. TEZİN AMACI	13
4. TEZDE KULLANILAN YÖNTEMLER	15
5. TEZİN MUHTEVASI VE ÜSLÛBU	10
BİRİNCİ BÖLÜM	
HANEFÎ, ARKOUN VE EBÛ ZEYD: DÜŞÜNCE DÜNYALARI, ÇALIŞMALARI	17
1. HASAN HANEFÎ HASENEYN	21
2. MUHAMMED ARKOUN	39
3. NASR HÂMİD EBÛ ZEYD	48
İKİNCİ BÖLÜM	
MODERNİSTLERİN KUR'AN'A YAKLAŞIMLARI VE YORUM ÖNERİLERİ	57
1. KUR'AN'IN CEM'İ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLARI	65
2. MASLAHAT EKSENLİ OKUMALAR	69
3. AKIL-NAKİL ÇATIŞMASI	78
4. HÛSÛN-KUBUH	85
5. HALKU'L-KUR'AN TARTIŞMALARI	90
6. NAS-OLGU İLİŞKİSİ	92
6.1. NAS-OLGU İLİŞKİSİNDE TEŞKİL-TEŞEKKÛL SÛRECİ	100
6.2. NAS-OLGU İLİŞKİSİNİN GELENEK İÇERİSİNDE ALGILANIŞI	107
6.2.1. <i>Esbab-ı Nüzûl Rivayetleri Bağlamında Nas-Olgu</i>	115
6.2.2. <i>Nasih-Mensuh Tartışmaları Bağlamında Nas-Olgu</i>	120
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BİR ÖRNEK OLARAK KUR'AN'I ANLAMADA TARİHSELLİK	125
1. TARİHSELLİK TARTIŞMALARI	122
2. EVRENSELLİK	130
3. KUR'AN'IN MI, YORUMLARIN MI TARİHSELLİĞİ?	137
SONUÇ	155
BİBLİYOGRAFYA	178

5. YAZIM

Yazımda noktalama işaretlerine mutlaka gerekli özen gösterilmelidir. Özellikle noktalama işaretleri üzerinde dikkatli olunmalıdır. Örneğin (, . : ; ( ) “ ” ? !) gibi işaretler, kendisinden önceki kelimenin hemen ardı sıra yazılmalı, işaretler ile bir önceki kelime arasında boşluk bulunmamalı; boşluklar noktalama işaretinden sonra bir “space” tuşu ile verilmelidir. Bunun dışında normal olarak kelime aralarındaki boşluklar da tek “space” tuşu ile verilmelidir. Yazım esnasında Arapça karakterlerin girilmesi gerekiyorsa, bu ibareler de el yazısı ile değil, yine word ortamında, parantezler arasında boşluk bırakılmadan verilmelidir. “Dipnot Gösterme”, “Alıntılar” ve “Kaynak” göstermede bundan sonraki maddelerde belirtilmeyen konularda, Türk Dil Kurumu tarafından basılan son imla kılavuzu esas alınacaktır.

5.1. DİPNOT GÖSTERME, ALINTILAR

Dipnot verme ve alıntıları gösterme uygulamaları, çeşitli bilim dallarında kendi amaçları doğrultusunda, farklılık göstermektedir. Adaylar kendi bilim dallarına en uygun dipnot gösterme sistemini danışmanlarına ve bölüm yetkililerine danışarak kullanmalıdır! Sosyal Bilimler için yaygın kullanılan dipnot ve alıntılama sistemi aşağıda belirtilmiştir:

Her sayfanın altına, 1,2,3, ... şeklinde sıra numarası verilerek konulacak, mümkün olduğu kadar dipnottaki bilgilerin metin içinde verilmesine çalışılarak dipnot sayısı az tutulacaktır. Eğer alıntı uzun ise metin altında ayrı bir paragraf olarak gösterilebilir. Dipnotlarda metin içerisinde uzun uzadıya verilmeyecek, daha ziyade alıntı yapılan ilgili yerler araştırmacının kendi üslubu çerçevesinde muhtasar-müfid bir şekilde belirtilecektir. Özellikle birebir alıntı yapılması gereken yerlerde referanslar, çift tırnak içerisinde ve italik olarak verilmelidir. Aynı konuyu birden farklı kaynaklardan ayrı ayrı alarak her kaynağı müstakil olarak dipnotta göstermek yerine, aynı konuları bir cümle ya da paragrafta işleyip referansları tek bir dipnotta göstermek daha uygun olacaktır. Aşırı derecede verilen dipnotların bıktırıcı ve konuyu dağıtıcı olduğu, araştırmacının kendine olan güvensizliğini gösterdiğini unutmamak gerekir. Metin içinde dip not rakamının verileceği yerde dipnot numaraları, ilgili alıntının hemen bitimine konulmalıdır. Yukarı kısımda dip not numarasının konulacağı yerde nokta, virgül, noktalı virgül, tırnak ya da parantez gibi işaretler varsa, bunlar dip not numarasından sonra değil, önce yazılmalıdır. Dip not numarasından sonra virgül ya da nokta vs konmamalıdır.

5.2. DİPNOTLARDA REFERANSLARIN YAZIMINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN TEKNİK KONULAR

Herhangi bir müellife ait bir kitabın ilk dipnotta verildiği yerde şu sıralamaya dikkat edilir:

Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat, Ankara, 2000, s.23.

Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî (710/1310), *Tefsîru'n-Neseî el-Müsemma bi Medâriki't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl*, I-III, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Beyrut, 1998, II, 329.

Görüldüğü üzere ilk dipnotlarda müellif adı normal sıralamaya uygun olarak verilmiştir. Oysa bibliyografyada soyadı, künye ya da nisbeler öne alınarak yazılır. Daha sonra tamamı alfabetik sıralamaya uygun olarak sıralanır.

Kitap isimleri italik olarak yazılır.

Ciltsiz eserlerde sayfa kaydı konulurken, ciltli olanlarda sayfa kaydı konulmaksızın Romen rakamıyla cilt numarası, Türkçedeki normal rakam karakterleriyle

de sayfa numaraları yazılır. Bazı dipnotlarda sayfa numarası işareti olan (s.) ile sayfa numarası arasında boşluk bırakıldığında, söz konusu numara otomatikman tek bir satır halinde alt satıra düşmekte ve çirkin bir görüntü oluşturmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için sayfa işareti ile sayfa numarası araya boşluk konmadan bitişik yazılmalıdır. Kimi zaman aynı çirkin görüntü, karakter aralıklarında boşluk bırakılmamasından da kaynaklanmaktadır. Hal böyle olunca, çalışmanın dizaynını bozmayacak şekilde her iki kullanıma da başvurulabilir.

Daha sonra aynı kaynaktan ikinci defa referans verilmesi durumunda, sadece müellifin soyadı, künyesi ya da nisbesi verilir, ardından alıntı yapılan müellifin kitabının ismi kısaca belirtilir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı çalışmalarda, aynı müellife ait bir tek kitap olduğunda, yahut ardışık dipnotlarda aynı kitaptan alıntı yapıldığında “age” denilmek suretiyle dipnot gösterilmektedir. Daktilonun kullanıldığı dönemlerde gerek uygulamadaki pratikliği, gerekse vakit kaybının ve yazım hatalarının önüne geçilmesi bakımından bu uygulama her ne kadar güzel idiyse de, bilgisayar teknolojisinin kullanıldığı günümüzde mezkur eserin kısaca adının verilmesi, hem zaman kaybı açısından bir problem teşkil etmeyecek, hem de eserin anında söz konusu dipnotta görülmesi sebebiyle okuyucuya kolaylık sağlayacaktır. Örneğin: “Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s.45; Neseî, *Tefsir*, II, 20.” Bazı branşlarda referans kaynağının çalışmada bir kez kullanılıyor olması durumunda, ilk istifadenin ardından sonraki dipnotlarda sadece müellifin adı verilmekte, tekrar kitap ismi yazılmamaktadır. Bu da bir tercih olmakla birlikte bahsettiğimiz sebeplerden ötürü bizim önerimizin daha kullanışlı olduğunu düşünmekteyiz.

Bazı branşlarda ise dipnotlarda referans kaynağının ilk geçtiği yerlerde uzun uzadıya künye verilmesi nâhoş görülmektedir; özellikle hacimli eserlerde, ilk referans kaynağını bulup eser hakkında bilgi edinmektense, doğrudan bibliyografyaya bakmak daha pratik bir uygulamadır. Bu sebeple bibliyografya kısmı bulunmayan makale yazıları gibi kısa hacimli çalışmalarda referans kaynağının ilk geçtiği yerde müellif ve eserin uzun künyesinin verilmesi, hacimli eserlerde sadece müellif ve eser adına işaret edilmesi de bir yöntemdir.

Alıntıda bulunduğumuz bazı kaynaklar, tercüme eser olabileceği gibi, herhangi bir naşir ya da muhakkik tarafından neşredilmiş de olabilir. Bu gibi eserlerde aynen yukarıdaki sıralamaya dikkat edilir, ancak kitap isminden hemen sonra virgül konmaksızın bir parantez açılır ve burada mütercim ya da muhakkik vs belirtilir. Tırnak kapatılıp virgül konduktan sonra gerisi aynen yazılır. Mütercim için “tr.” kısaltması, muhakkik ya da naşir için “nşr.” kısaltması kullanılır.

Makalelerin yazımında bibliyografya ayrıca yazılmayıp çoğu kere yalnızca dipnotlar kullanıldığından, buralarda müellif adından sonra vefat tarihleri de yazılmalıdır. Ancak eğer bibliyografya ayrıca yazılacaksa, o zaman vefat tarihi sadece orada verilir, dipnotlarda yazmaya gerek yoktur. Vefat tarihlerinde 1900 yılından önceki müelliflerde hem hicri hem de milâdî tarih yazılırken, bu tarihten sonraki müelliflerin vefatında yalnızca milâdî tarih yazılır.

Referanslarda birden fazla eserden alıntıda bulunuluyorsa, müelliflerin vefat tarihlerinin dikkate alınması gerekir. Örneğin 1900 yılından önceki müelliflerden yapılan alıntılarda vefat tarihi, bundan sonraki döneme ait müelliflerin eserlerinden yapılan alıntılarda eserin basım tarihi dikkate alınır.

Bir diğer husus da eserlerin yazımında normal cümle düzeninin esas alınmasıdır. Buna göre özel isimlerin dışında bütün kelimeler küçük yazılmaktadır. Kanaatimizce başlığı ile özel bir isim haline gelmiş çalışmaların tamamının büyük harf ile başlaması daha uygundur.

Sayfa numaraları verilirken, ciltsiz eserlerde sadece sayfa numarasını belirten s. İşaret kullanılmakta ve ilgili sayfa belirtilmektedir. Ancak ciltli eserlerde sayfa

sembolü kullanılmaksızın cilt numarası, sayfa numarası verilmektedir. Bazen cilt ve sayfa numaraları arasına kesme işareti yerine virgül de kullanılabilir. Ancak bu durum çeşitli karışıklıklara yol açabilir. Örneğin V/2 şeklinde bir cilt ve sayfa numarası nâhoş görünmektedir. Ayrıca bazı ciltli eserlerde muhtelif ciltler iki farklı ciltten oluşabilmekte; bu da bir başka karışıklığa sebebiyet vermektedir. Bu tür alıntılarda konulan taksim işareti, ilgili cildin bölümlerini anlatmaktadır. Bu gibi yerlerde mutlaka s. işareti koyarak cilt ve sayfa ayırımına dikkat çekilmelidir.

Örnek:

İlk geçtiği yerde; Muhammed Hamidullah (2002), *İslam'da Devlet İdaresi* (tr. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963, s.163.

İlk geçtiği yerde; Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, s.174.

İlk geçtiği yerde; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (468/1076), *Esbâbü'n-Nüzûl* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Şam, 1988, s.34.

Sonraki referanslarda; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 45.

İlk geçtiği yerde; D. B. Macdonald, "İctihad", *İA*, V/2, s.927-928.

İlk geçtiği yerde; Macdonald, "İctihad", V/2, s. 928.

Bazı eserler, bir başka eser içerisinde olabilir. Ya da bir makale, herhangi bir kitaptan alıntılanabilir. Bu durumda, söz konusu eserden sonra virgül konmaksızın parantez açılır ve burada kitabın hangi eser içerisinde olduğu belirtilir.

Örnek:

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240), *Istîlâhâtü's-Sûfiyye (et-Ta'rîfât içinde)*, Kahire,1958, s.18.

Alıntıda bulunduğumuz eserlerin kimi zaman basım yeri, yayın evi ve basım tarihi gibi bilgileri olmayabilir. Bunlara da mutlaka işaret edilmelidir.

Örnek:

Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (370/980), *Tehzîbu'l-Luğa* (nşr. Yakub Abdünnebi), I-XV, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır, ts., XI, 214-215.

Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, ts., I, 184.

İslami ilimlere mahsus olarak, ayet metinleri ve hadis referansları gibi bazı kaynakların dip not gösterimi farklılık arz edebilmektedir. Kur'an metinlerinde evvela sure ismi, sonra araya virgül atılmaksızın sure numarası ve taksim ile ayet numarası verilir. Sure isimleri harf-i tarifli ise bunu da belirtmek gerekir. Birden fazla dipnotta her zaman olduğu gibi araya noktalı virgül konur. Yine harf-i tarif alan isimlerdeki "el" takısı, diğer her yerde olduğu gibi, küçük harflerle yazılır. Cümle başında da bu kural değişmez. Meal alıntılarında mütemadiyen aynı meal kullanıldı ise, ilk kullanıldığı yerde söz konusu meal verilmeli ve bu mealin çalışmada esas olduğu belirtilmelidir.

Örnek:

el-Bakara 2/33; en-Nisâ 4/20; Sâd 38/11 vs.

Hadis metinleri verilirken, tasnif sistemi bâb esasına göre olan kitaplarda bâ-bı dikkate alarak, cilt esasına göre olanlarda ise cildi dikkate alarak kaynak verilir. Kitapların ilk olarak geçtiği yerlerde geniş olarak künyesinin verilmesi uygundur. Hadis referanslarında Kütüb-i Sitte, ilk referanslardan sonra sadece yazarın künyesi ile verilir. Diğer kitaplarda da ilk referanslardan sonra isimlerde "el" takısı kullanılmaz. Yazar ve kitap ismi verilerek cilt ve sayfa belirtilir. Bab başlıkları çift tırnak içerisinde ve normal yazılırken, kitap isimleri tırnak olmaksızın italik yazılır.

Örnek:

İlk geçtiği yerde; Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, II, 235; Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh el-Buhârî (256/870), *Sahihu'l-Buhârî* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-VI, Dâru İbn Kesir - el-Yemame, Beyrut, 1987, "Enbiya", 5.

İkinci defa geçtiği yerde; Buhârî, "Enbiya", 2; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 235.

Kitab-ı Mukaddes'ten yapılan alıntılarda ise ilk geçtiği yerde hangi baskının esas alındığı vs belirtilmeli, daha sonraki yerlerde ilgili kitap, arada boşluk olmadan kitabın ilgili bölüm numarası, iki nokta ve sonra ilgili pasaj verilir.

Örnek:

İlk geçtiği yer; *Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1969, Matta 12:14.

Sonraki yerlerde; Matta 12:1-5.

İslam ansiklopedisindeki herhangi bir makale kaynak olarak verilirken önce yazar adı, sonra tırnak içinde ilgili madde ve sonra cilt ve sayfa numarası verilir. Diyanet ansiklopedisi için kısaca DİA, Milli Eğitim ansiklopedisi için İA kullanılır. Madde adı tırnak içerisinde normal yazılırken ansiklopediler italik olarak yazılır. Müstehrikler tarafından neşredilen İslam Ansiklopedisinin son baskısından yapılan alıntılarda IE sembolünden sonra üst simge ile 2 yazılır.

Örnek:

İlk geçtiği yer; Beşir Ayvazoğlu, "İlmü'l-cemal", *DİA*, XXII, 146.

Sonraları, Ayvazoğlu, "İlmü'l-cemal", XXII, 146.

İlk geçtiği yer; Kasım Kufralı, "Gazâlî", *İA*, IV, 751.

Sonraları, Kufralı, "Gazâlî", IV, 751.

İlk geçtiği yer; Cl. Cahen, "Bâbâî", *IE²* (Fr.), I, 866.

Sonraları, Cahen, "Bâbâî", I, 866.

Klasik sözlüklerden yapılan alıntılarda ise tırnak içinde ilgili maddenin mücerret kök harfleri ile yazıldıktan sonra eserin cilt ve sayfa numarası da kaydedilir.

Örnek:

İlk geçtiği yer; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye* (nşr. Ahmed Abdülgafur Attâr), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, ts., "hss." md., III, 1037.

Sonraları; Cevherî, "hss" md., III, 1037.

El yazması eserlerden yapılan alıntılar, matbu eserlerden farklı bir sistemde verilmelidir. Burada sıralama; Müellif, *Eser*, Kütüphane, Bölüm (varsa), Kayıt numarası, Varak numarası şeklindedir. Varakların a, ya da b yüzleri yazılırken, üst simge şeklinde işaretlenmelidir.

Örnek:

Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî, *el-Ferah ve's-Sürûr fî Beyâni'l-Mezâhibi'l-Erbaati fî'l-Usûr*, İstanbul Esad Efendi ktp., nr., 3577/2, vr., 43^a.

Önemli olduğunu düşündüğümüz bir başka husus, tahkik çalışmalarında dikkat edilmesi gereken noktalar ve yazım ilkeleridir. Öncelikle şuna vurgu yapılmalıdır ki, ilim dünyasında herhangi bir çalışmanın değeri, o sahadaki ilk el kaynaklara ulaşmasındaki başarısıyla ölçülür. Bunu temin etmenin de yolu, ilk kaynakların tespit ve tahkikinden geçmektedir. Dolayısıyla tahkik konu olacak bir eser, her şeyden önce ilgili sahadaki bir boşluğu doldurmalı ve alanının özgün bir çalışması olmalıdır. Tahkik işleminde iki türlü yöntem takip edilmektedir. Bunlardan ilki, müellif nüshasının var olduğu durumlarda söz konusu olur. Bu tür bir tahkik çalışmasında müellifin eseri temel alınarak diğer eserler mukayese edilir. Ancak müellif nüshasının bulunmadı durumlarda, sahanın yetkin bir alimi tarafından kaleme alınmış bir nüshayı esas almak; bu da yoksa seçilen nüshalardan, ki en az üç

nüsha olması tercih edilir, seçme yöntemiyle doğruya en yakın olan nüsha esas alınarak yazılır; diğer nüshaların farklılıklarına dipnotta işaret edilir. Ancak bu ikincisini yapmak durumunda olan araştırmacıların, sahanın uzmanları olması son derece önemlidir. Farklılıklar gösterilirken de iki yaklaşım benimsenmektedir. Bunlardan ilki, müsteşrikler tarafından da benimsenin yöntemidir ki, her türlü farklılığa muhakkak işaret edilmesini gerekli kılar. Diğer yöntemde ise zahir hatalar ya da önemsiz farklılıklara hiç işaret edilmeksizin –sadece başta bir hatırlatmada bulunularak- tahkikin gerçekleştirilmesidir. Örneğin bir nüshada (sa), diğerinde (sallallahu aleyhi ve sellem) yazılması gibi. Kanaatimizce ikinci yöntem hem daha pratik, hem de okumayı kolaylaştırıcı bir tahkik türüdür. Mamafih burada da muhakkike olan güven önem arz etmektedir. Bu bağlamda, tahkikin yalnızca bir metin ortaya çıkarmak mı, yoksa tahkik edilen metinde vuzuha kavuşturulması gereken yerlerin açıklanması ameliyesi mi olduğu da önem arz eder. Kanaatimizce ana eseri boğmayacak kadar çeşitli izahların muhakkik tarafından verilmesi yadırganamaz; çünkü bir eseri tahkik eden kimse, müellifin diline, üslubuna herkesten daha çok vakıf olmaktadır. Bu sebeple bir başka okuyucunun anlamakta zorlanacağı, ya da hiç anlayamayacağı yerleri muhakkikin izah etmesi oldukça isabetli olabilir.

5.3. DERGİLERDEN YAPILAN MAKALE ALINTILARINDA DA ŞU UYGULAMAYA RİAYET EDİLİR

Yazar adı-soyadı, “Makale Adı”, *Dergi Adı*, Basıldığı yer, tarih, dergi cilt ve sayısı, sayfa numaraları.

Örnek:

F.N. Hepper, S. Gibson, “Abraham's Oak of Mamre: the Story of a Venerable Tree”, *Palestine Exploration Quarterly*, Leeds, 1994, sayı: 126, s. 94-105.

Basımı onaylanmış ancak henüz basılmamış makaleler, tarih yerine “basılacak” şeklinde verilir.

İkiden fazla yazarı bulunan makalelerde yazar isimleri virgül ile ayrılarak alfabetik sıraya göre verilir.

Yazarı belli olmayan gazete makalesi referans olarak verildiğinde, sadece ilgili gazetenin adı, basım yeri ve yılı verilir.

5.4. TIRNAK İMLERİNİN KULLANIMI

Metin içerisinde doğrudan alıntılar gösterilirken çift tırnak imi kullanılır. Tek tırnak imi, alıntılanan bölümde çift tırnak içerisinde verilmiş bölüm varsa bunu göstermek için kullanılır.

Blok alıntılarda tırnak imi kullanılmaz. Bu tür alıntılarda yer alan çift tırnak içerisinde yazılı bölümler korunur. Nokta ve virgül dışındaki tüm noktalama imleri tek ya da çift tırnakların dışına yazılır.

5.5. ALINTIDA YAPILACAK DEĞİŞİKLİKLER

Alıntının ilk harfi, metne uydurmak amacıyla küçük ya da büyük harfle başlayabilir.

Alıntı metnindeki tek tırnaklar çift tırnağa çevrilebilir.

Bunların dışında alıntılanan metin üzerinde yapılan bütün değişiklikler (örneğin, vurgulamak amacıyla yapılan italikler ya da silinen sözcükler) belirtilmelidir.

Alıntılanan metinden silinen sözcükler köşeli ayraç içerisinde üç nokta ile gösterilir. [...]

İki tümce arasında silinen sözcükler ayraç kullanmadan dört nokta ile gösterilir.

Alıntılanan metne yapılan tüm eklemeler, köşeli ayraç içerisinde verilir.

Alıntılanan metinde vurgulanmak istenen bölüm ya da sözcüklerin altı çizilir ya da italik olarak yazılır. Bu tür vurgulanan sözcük ya da anlatımlardan hemen sonra, köşeli parantez içerisinde vurgunun (italik yapmanın ya da alt çizmenin) kendine ait olduğunu belirtmek için vurgulamayı yapanın adının ilk harfleri yazılır.

5.6. DOLAYLI ALINTILAMA

Ana düşünce değişmeksizin, özgün biçimde ve içeriğe uyma zorunluluğu olmadan, yazarın kendi anlatımıyla yapılan başka kaynaklardan bilgi aktarmalarına dolaylı alıntılama denir. Dolaylı aktarmalarda, tırnak işaretleri ya da sıkıştırılmış paragraf gibi, herhangi bir özel işaret ve biçim kullanılmaz.

5.7. TEZLER

Yazar adı-soyadı, “Tezin başlığı”, Tezin türü (YL, Doktora, Sanatta Yeterlik), Sunulduğu Üniversite ve Enstitü, Yer adı, Tarih, Sayfa.

Abdurrahman Ateş, “Tebliğ Eğitim ve Cihad Sürecinde Kur’an’ın Şiddet Sorununa Bakışı” (Doktora), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002, s.45.

5.8. VERİ TABANLARI (CD-ROM VB.)

Günümüzde bir çok İslami eserin CD'lere yüklenmiş olduğu düşünülecek olursa, bugün söz konusu kaynakların da araştırmalarda kullanılabileceği varsayılmalıdır. CD'ler kaynak olarak verilirken önce alıntı yapılan müellifin adı-soyadı, kitabın adı ve daha sonra söz konusu CD'nin ya da programın teknik bilgileri ve versiyonu verilmelidir. Her ne kadar ilim dünyasının yeni yeni tanımaya başladığı bu sahada arzu edilen düzey yakalanamamış olsa da; bazı referansların cilt, sayfa numarası türünden bilgileri sehven yanlış verilmiş olsa da, yahut farklı sistemlerde (Windows 98 ve XP gibi) bazen hatalı sunumlar yapsa da, bu çalışmalara bîgane kalmak mümkün gözükmemektedir.

Örnek:

Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî (1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü't-Tefsîr ve Ulûmi'l-Kur'an, 1.5 versiyon, Türâs Programcılık, Ürdün, 1999.

Ancak söz konusu programların birçoğu, “bitâka” başlığı altında, programa esas alınan kitap hakkında bilgi vermekte ve alıntılarda cilt, sayfa numarası vs dikkatli bir şekilde verilmektedir. Bu gibi durumlarda söz konusu bilgilerin verilmesi daha uygundur..